

Egy történet, amely nem felejtődhet el

Egy korai Gion-elbeszélés értelmezése

Ma már kevés Giont ismerő, Giont szerető olvasó mondhatja el: ismerem a mert reggel visszaindulok Hispániába című korai elbeszélést. A mű ugyanis csak folyóiratban jelent meg (Gion, 1965), s az Új Symposion minden száma a magángyűjtőkön kívül legfeljebb az Országos Széchényi Könyvtár raktárában található meg egyedül az országban.

A keletkezés körbejárása

Szükséges lenne beszélni a mű keletkezési körülményeiről, ám az író nem kényeztetett el bennünket személyes adataival. Feltételezhető, hogy a mű megírása idején Újvidéken vagy Szabadkán tartózkodik. Újvidéken azért, mert ott születik meg a magyar neoavantgárd legfontosabb és legjelentősebb folyóirata (Csorba és Vékás, é. n.), Szabadkán pedig azért, mert az itteni magyar nyelvű rádiótól kapott egyetemi ösztöndíjat, s a diploma megszerzése után oda ment dolgozni. (1)

A szöveg keletkezéséről csupán a szerzői emlékezésből tudunk: „Szépírói ténykedésemet igen magasröptű témák körül kezdtem. Áttételes, messzire mutató novellákat írtam például a római légiókról, illetve légionáriusokról [...] Különösebb gond nem volt ezekkel az írományokkal, valamennyit az utolsó szóig közölték a folyóiratok, a szerkesztők időnként megdicsérték a találó témaválasztást és a modern hangvételt, további írásra buzdítottak.” (Gion, é. n.)

Az elbeszélés – mert az értelmezendő művet a szerzővel ellentétben nem novellának tartom; a műfaji meghatározásra később térek vissza – valóban különleges volt a maga nemében: 1964–65-ben senki nem írt hasonló témájú szöveget, sőt ha emlékeimet felidézem, Kosztolányi Dezső regényén (Néró, *a véres költő*), novelláin (például *Paulina*) kívül legfeljebb Čapeket találok (Arkhimédész *halála*), aki hasonló témával foglalkozott. Bulgakov regénye még nem juthatott el a jugoszláviai olvasókhoz sem, a *Ben Hurt* pedig csak nem tekinthetem ihletőnek. Ma már tucatjával lehetne találni a témához illeszkedő történelmi feldolgozást. (Nem számoltam a drámákkal – gondolok például Camus *Caligulájára* –, de elsősorban az epikus hatást kerestem.)

Miért lehetett sikeres? Tudom, hogy anakronisztikus, de szeretnék közreadni itt olvasói asszociációkat, allúziókat, reminiscenciákat (2):

(I.) – lehet szabadkai is, újvidéki is (ott van kikötő) – a narrátor fontos döntés előtt áll.

(VI.) – Hispánia lehet Jugoszlávia déli része, ahol Gion büntetőzászlóaljban katonászkodott.

(XI.) – a narrátor barátja megpróbálja lebeszélni a katonai szolgálatról (nem annyira erőszakosan, mint később Csozogó Török Ádám Rojtos Gallai Istvánt, lásd Virágos katoná). A Város bizonyosan Róma. A szónoklat megtanulhatósága Cicero tankönyve óta evidencia – a színészet viszont huszadik századi ötlet. (XII.) – a Császár kigúnyolása talán Ovidiusra vezethető vissza.

(XIII–XIV.) – a könyvírás ötlete elfogadható, az iniciálé anakronizmus!

(XV.) – a narrátor a lebeszélési kísérlet ellenére ugyanúgy katona lesz, mint később Rojtos Gallai István a Virágos katonában.

(XVII.) – „a tenger homokjára verset ír a sirályokról és a csillogó rákokról (a dagály mindig elmosa a verseket...)” – az angol nagy romantikus nemzedék (Byron, Shelley, Keats) korát idézi.

(XVII) – „aki szerszámot ad a kormos pofájú, nagy kezű kazánkovácsoknak” – utalás a szabadkai Vasúti Ipariskolában töltött három évre.

(XVIII.) – csalódás a hadseregben (lehet, hogy a pártban is).

(XX.) – „ezt kivételesen szép iniciálékkal lehetne megírni” – anakronizmus, lásd XIII–XIV.

(XXI.) – „Nem olyat, mint a Nagy Császár idejében” – gyaníthatóan Augustus korára utal.

(XXV.) – „Sok mindent megtanultam – elhiheted. Megtanultam, hogy a »marhaság« élteti az embert. Sokáig éltet, még az átkozott fehér sziklák között is. A lassan felszaporodó fehér koponyák között, amelyekkel régen elhangzott szavakat lehetett célozni.” – a katonaság hozadéka: egy másfajta beavatás.

(XXVI.) – „G.” valószínűleg Servius Sulpicius Galba (Tarracina[DDRK12], 3. december 24. – Róma, 69. január 15.), a Római Birodalom császára (68 októberétől haláláig) (3)

„Ha komolyan akarom művelni az írósgot, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nemcsak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek. Imígyen morfondíroztam, és azt hiszem, igazam volt. Mert ennek a világnak a magva adva volt, megformálódott még a régen átvirrasztott szenttamási éjszakákon, és azóta is mágnesként magára ragasztotta az újabb eseményeket. Otthon vagyok benne, messzire is mutathatnak, akár Ahasvérus, talán tudok írni róla, sőt, esetleg alakíthatom is szerény írói eszközökkel és tekintéllyel.”

(XXVII.) – a „Nagy Színész” lehet, hogy valóban az (nem tudom, ki lehetett); lehet, hogy a két ideológus egyike. Milovan Gyilas (1911. június 12. – Belgrád, 1995. április 20.) Jugoszláviában élt montenegrói szerb politikus, író. Kétszer bebörtönözték (1956–1961 és 1962–1966). A titóista rendszer számkivetettjeként élt. Titót is túlélte. (4) Edvard Kardelj (1910–1979) szlovén politikus, a párizsi békekonferencián (1946–47) a jugoszláv tárgyalóküldöttség vezetője, Tito közeli munkatársa. Mint a Jugoszláv Kommunista Párt főideológusa Jugoszláviának a Szovjetunióval történt szakítása után ő dolgozta ki a szocialista öngazgatás elméletét és az 1974. évi alkotmányt (Csapody, 2007).

(XXVIII.) – Galbán kívül kapcsolódhat Titóhoz is (aki a ’generalisszimusz’ legfőbb katonai rangot viselte).

(XXX.) – a Császár itt Néró.

(XXXII.) – a fehér arcú lányok – kétséges, mennyiben lennének fehérebbek a mediterrán olasz lányok a mediterrán spanyoloknál.

(XXXVIII.) – a nyelvkitépés szilenciomot is jelenthet.

(XLI.) – köszvényes ujjal nem tud könyvet lapozni – anakronizmus; ebben az időben még csak könyvtékercsek voltak.

A XLI. mikroegység utáni bekezdésekből alig megfogható az átfordulás – ebből az élményből születhetett a Testvérem, Joáb.

(XLIII.) – a tők a kopasz uralkodóra utal, a kecske a sóval erotikus hajlamaira; a vén bakkecske a zsidó bűnbakra.

A fentiekből gyanítható, hogy a siker egyik oka a szocialista diktatúrákra jellemző „át-hallásos” irodalomolvasás volt: az olvasók allegorikusan értelmezték a műveket. (Gion, (é. n.) maga is utal erre a lehetőségre: „A vértjeik szépen csillogtak ugyan, rájuk lehetett mázolni mindenféle jelképet és homályos utalást, az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillogó páncélzaton maszatoljak.”) Hogy ez részben időszaki népszerűséghez (s a vele járó esetleges politikai üldözéshez) vezethet, azt minden-

ki tudta. Ugyanakkor fennállt annak a veszélye, hogy a József Attila-i igazság helyett csupán a napi valóság kérdéseivel foglalkozva idővel egyre súlytalanodó műveket alkot.

Az elbeszélés megközelítése

A szegedi iskola hagyományait felhasználva (5) a következő csomópontokra irányítom a figyelmet.

A narrátor kérdése

Gion a legegyszerűbb megoldást választotta: az E/1. személyű elbeszélőt. Ugyanakkor nagyon kevés olyan elemet hagyott az elbeszélő személyiségében, amely összekapcsolható vele: azaz a narrátor nem azonos Gion Nándor huszonnégy éves jugoszláviai újságíróval. Az elbeszélő jelöletlenül változtatja az elbeszélői időt, csak a tér segítségével különíthetők el az egyes történeti elemek. Szerencsés ötlet, hogy a vele egyenrangú, illetve kezdetben szellemi szempontból felsőbbes szereplő nem szólal meg: nyelvét kitépette a császár. (Az emlékekben megformált mondatok pedig bármennyire is a „Nagy Színész”-éi, valójában a narrátor által megfogalmazottak.)

A történet tere(i)

A térsíkok mennyisége és előfordulása adta a bátorságot, hogy először kétségbe vonjam Gion műfaji önminősítését. Többszörös térváltással találkozunk:

a) A kocsmá, bár ugyanaz, kétszer fordul elő. Először a barátság és az ártatlan ifjúkor kezdetén (I–V.; XI–XV., XXII–XXIII., XXVI.), másodszer a végső elválás helyszíne: IX–X., XLV–L.

b) Sok a légiós léthez kapcsolható helyszín. Hispánia háromszor fordul elő (VI–VIII.: amikor a narrátor vitatkozik a „Nagy Színész” szavaival); (XIX–XX., XXIV–XXV.: katonai emlékek általánosító következtetései) és (XXVII–XXXIII.: G. császárrá választása). Ott a hajó, amelyik elvitte (XVI–XVIII.). Ott van Róma (XXXIV–XXXV.: az elbeszélő keresi a Nagy Színészt), (XXXVIII.: G. ott uralkodik); (XLII.: az elbeszélő ismét keresi volt barátját). Aztán ott van a színház – kétszer is (XXXVI–XXXVII.: a császár gúnyolása énekkel); (XLII–XLIV.: a császár gúnyolása pantomimmel). Meg a császári palota (XXXIX–XLI.).

Két helyszín bizonytalan:

c) az apa csatahelye (XXI.), illetve

d) ahol G. találkozott a „Nagy Színész”-szel (XXVII.).

A fentiek alapján novelláról nem beszélhetek [DDRK13] .

A történet idősíkjai

A cselekményt az idő linearitására támaszkodva fölbontottam:

A) Az első idősík a távoli múlt: a narrátor apjának története, aki akkor még katona volt (XXI.).

B) A múlt mérhető idejének kiindulópontja a narrátor és barátjának beszélgetése a kocsmában (I–V.); (XI–XV.); (XXII–XXIII.); (XXVI.).

C) A köztes idő kezdő szakasza, amikor a narrátor barátjától távol van (V–VIII.).

D) A légiós élet eseményei: nem pontos időrendben, mert pusztán a narrátor vallomásra támaszkodhatunk: (XVI–XXI.); (XXIV–XXVI.); (XXVIII–XXXIV.); (XXXIX–XLI.).

E) A közelmúlt eseményei a nyelvkitépésig: (XXVII.); (XXXV–XXXVIII.).

F) A közelmúlt történései a nyelvkitépéstől a kocsmái találkozásig (XLII–XLIV.).

G) A jelen: a narrátor és volt barátja ismét a kocsmában: (I); (IX); (X.); (XLV–L.).

A C-D) egység kivételével szinte minden történetelem összerakható egy sorozattá; ezeknek a bekezdései viszont „szétterülnek”, elbizonytalanítják a befogadót. A bizonytalanság ellenére bizonyos, hogy ezekkel az idősíkváltásokkal Gion „kinötte” a novella műfaji kereteit.

A szereplők

A mű szereplői elnagyoltak: G., a hadvezérből lett császár; a kocsmáros; a narrátor; a narrátor barátja, később a Nagy Színész; a narrátor apja, a Félkezű legionárius és a színházi szatírpofájú szolga alig jelzettek.

Gyakorlatilag két figura van kidolgozva: G. és a narrátor. Egyikőjüket az idézett beszédei és tettei minősítik – de még ez is csak jelzésszerű, és nagyon számít a befogadói közreműködésre. A másik jellem összetettebb, de kidolgozásában meg sem közelíti a *Testvérem*, *Joáb* Tom/Tamását. Pedig a figura az első igazán sikeres regény „ős-alakjának” tekinthető. (Bár van benne néhány olyan elem, amely összevonható a későbbi Baras-ábrázolással is – főleg a barátnőjével való beszélgetésére gondolok.)

Hiányérzetünk mégis: a szerző jól megtanulta a kosztolányis novella szerkezetét (bár vannak, akik inkább Hemingway hatását látják nála).

A szerkezetről

Az egyes szám első személyű közelítés kézenfekvő lenne, ha vallomásos műről van szó.

A szubjektív tématarítás egyenesvonalúságát kiemeli a keretes szerkezet: az első kocsmái beszélgetés nemcsak a múltba visz minket, hanem az érintetlen/ártatlan létbe is; a második beszélgetés (egyoldalú!) viszont egy távoli helyen játszódó békés (és a lelkiismeret?) jövő felé mutat. (6)

Emellett Gion kihasználja a később filmforgatókönyveiben, illetve regényjelenetezéseiben gyakorta alkalmazott „kettőzést”: a narrátor kétszer látatja a kocsmárost, kétszer keresi Színész barátját, kétszer látja a színházban. Az ismétlődések a közös elemre és a különbségekre egyaránt ráirányítják a figyelmet.

A nyelvezet

Nem a használt szavakra hívom fel a figyelmet, hiszen Gion nem alkalmazta az archaizálás trükkjét. (7) Különlegesen jelentős azonban a narráció hitelességének érzékeltetése szempontjából a beszédmódok alkalmazása. Balogh István (1992) a szerző ezen elbeszélői tulajdonságaira hívja fel a figyelmet. Aki összeveti következtetéseit ezzel a korai művel, belátja: Gion tehetsége már első írásaiban megmutatkozott.

A kifutás

Ahasvérus

Könnyű helyzetben van a kutató, hiszen elég neki az *Új Symposion* számait lapozgatnia: ott van a következő nagyobb lélegzetű munka, a bolygó zsidóról szóló regénye (*Gion*, 1966a; 1966b). Sajnos, csak töredékében ismerem a Gion-kutatók által nem is igen említett művet. Kérdés, hogy töredékessége a folyóirat szerkesztőségének köszönhető (nem közöltek több részt), vagy a szerző döntött így (s nem jelentette meg másutt a hiányzó fejezeteket). Mindenesetre a szerző helyesen látta: a befogadókkal össze nem kapcsolható távoli múlt ábrázolása zsákutca. Erről így írt (é. n.): „Áttételes, messzire mutató [...] írtam Ahasvérusról, a bolygó zsidóról [...] én viszont, amint az egy feltörekvő értelmiségéhez illik, egyre gyakrabban és gyanakodva nézegettem magam körül, és

aránylag gyorsan rájöttem, hogy engem tulajdonképpen nem is érdekelnek túlzottan [...] az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillogó páncélzaton maszatoljak.”

Új témakör

Így végül az a közösség és az az életforma kerül a középpontba, amelyet nemcsak Gion ismer, hanem olvasói is.

Visszatekintve így fogalmazott a művész (é.n.): „Ha komolyan akarom művelni az író-ságot, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek. Imigyen morfondíroz-tam, és azt hiszem, igazam volt. Mert ennek a világnak a magva adva volt, megformáló-dott még a régen átvirrasztott szenttamási éjszakákon, és azóta is mágnesként magára ragasztotta az újabb eseményeket. Otthon vagyok benne, messzire is mutathatnak, akár Ahasvérus, talán tudok írni róla, sőt, esetleg alakíthatom is szerény írói eszközökkel és tekintéllyel.”

Ritkán valósul meg olyan tökéletesen egy életprogram, mint ahogy Gion esetében! Egész későbbi munkássága a megtalált ars poetica teljesítését szolgálta.

Jegyzet

(1) 1963–1983 között a rádió újságírója volt (2008. 01.29-i megtekintés, w3.sulinet.hu).

(2) A szöveg preparálásakor Petőfi S. János szemiotikai szövegtani iskolájának eljárását követtem. A római számok a bekezdések sorrendjét jelölik; az [arab sorszámok a szabadmondatokat], az (arab sorszámok a szövegmondatokat).

(3) 2007.01.27-i megtekintés, w3.hu.wikipedia.org

(4) 2008.01.28-i megtekintés, w3.hu.wikipedia.org

(5) Ismét a szemiotikai szövegtan gyakorlatára támaszkodva. Az értelmezői beavatkozás nem változtat az eredeti szövegen.

(6) Talán itt jut eszünkbe Woland „ajándéka” a Messternek és Margaritájának: az időtlen idill.

(7) Gondolok itt a Mel Gibson rendezte Passió vitatott nyelvi megoldásaira vagy Kodolányi János magyar középkori regényeire.

Irodalom

Balogh István (1992): *Gion Nándor elbeszélő stílusa*. Szabadka.

Csapody Miklós (2007): Péter László F-dossziéi. *Korunk*, 9.

Csorba Béla – Vékás János (é. n.): A Symposion-mozgalom krónikája II. 1971–1981. *Szabad formák*. 2004.07.26-i megtekintés, www.edition.negral.hu

Gion Nándor (1965): Mert reggel visszaindulok Hispániába. *Új Symposion*, 11. 23–25.

Gion Nándor (1966a): Itt még a szentek is megpihennek. Ahasvérus III–IV. *Új Symposion*, 13. 17.

Gion Nándor (1966b): Komolytalan ünnep. Ahasvérus V. *Új Symposion*, 14–15. 11.

Gion Nándor (é. n.): „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László. *Forrás*. 2004.07.23-i megtekintés, w3.rkk.hu/forras/9811

Árpás Károly

Szeged, Deák Ferenc Gimnázium

A magyarországi gyerek- és ifjúsági kultúra egyik intézménye: a Káva Kulturális Műhely

Írásommal a Káva Kulturális Műhelyt (1) mint a hazai gyerek- és ifjúsági kultúra egyik intézményét igyekszem bemutatni. Az elemzett szervezet közhasznú státuszú nonprofit egyesület (NGO), vagyis nem tartozik a klasszikus nevelési intézmények közé, ennek ellenére (vagy éppen ezzel együtt) azt állítom, hogy működése, hatóköre, társadalmi hatása, pedagógiai és színházművészeti szakmai jelentősége, szervezetsége okán szervezettel illeszkedik ebbe a körbe.